

Sárospatak és Debrecen vonzásában

Hörcsik Richárd hetvenéves

TÁMOGATÓK

SÁROSPATAK ÉS DEBRECEN VONZÁSÁBAN

Hörcsik Richárd hetvenéves

DEBRECENI REFORMÁTUS
HITTUDOMÁNYI
EGYETEM
Debrecen, 2025

SÁROSPATAK ÉS DEBRECEN VONZÁSÁBAN

Hörcsik Richárd hetvenéves

Kiadja a Debreceni Református Hittudományi Egyetem Debrecen,
2025.

FELELŐS KIADÓ

Baráth Béla Levente

© A KÖTET SZERZŐI

© DRHE

SZERKESZTETTE

Baráth Béla Levente

Dienes Dénes

NYELVI LEKTOR

Lovas Anett Csilla

KÖNYVTERV

Asztalos József, *Hernád Kiadó*

KÉSZÜLT a Kapitális Nyomdában, Debrecenben

IGAZGATÓ: Kapusi József

ISBN 978-615-5853-84-5

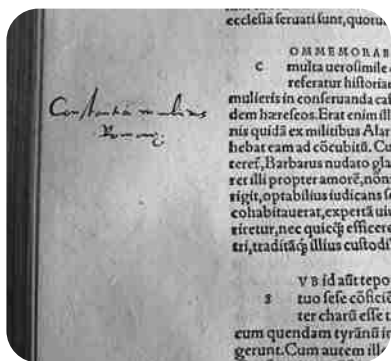
Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás, a DRHE kiadványok repozitóriumába feltöltés kivételével, a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

TARTALOM

Ajánló szavak	7
Hodossy-Takács Előd: Néhány bibliai-teológiai szempont vallás és politika kapcsolatának értelmezéséhez	9
Kustár Zoltán: Az európai zsidó írásmagyarázat fejlődése az első évezred végétől a reformáció koráig	23
Buzogány Dezső: „Nemhogyan látni, de hallani is szörnyűséges volt”	35
Kovács Krisztián: A Heidelbergi Káté politikai etikája	49
Bátoriné Misák Marianna: A protestáns papnék jellemvonásai a 16–18. században	65
Kovács Ábrahám: Teológiai irányzatok és dogmatikai kritika. Racionalisták, supranaturalisták, konfesszionalisták és a liberális teológia, valamint az evangélikál-pietista újortodoxia megjelenése a magyar református teológiában	83
Peres Imre: Balogh Elemér püspök élete és munkássága	97
Fekete Károly: Karácsony Sándor a teológus szemével – avagy Karácsony Sándor egyháztörténeti jelentősége	105
Ősz Előd: Kálvin „újabb” magyarja	121
Szatmári Emília: A Függelék, amit ki kellett tépni. A Zoványi–Kálvin-ügy története és utóélete	127
Baráth Béla Levente: A Bursa Sacra létrehozása és szerepe a magyar reformátusok kora újkori külföldi egyetemjárásának történetében	145
Dienes Dénes: Ráday Pál és a tiszáninneni református patrónusok	157

ŐSZ SÁNDOR ELŐD

KÁLVIN „ÚJABB” MAGYARJA*

* A kutatást a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János-ösztöndíja (BO/00083/22/2) támogatta.

Hörtsik Richárd 1990-ben foglalta össze Kálvin teológiájának elterjedését a 16. századi Magyarországon,¹ 2009-ben pedig ennek a tanulmánynak a nagyobb ívű átdolgozásával tisztelgett a reformátor születésének 500. évfordulója előtt.² Tíz évvel ezelőtt ezt a tanulmányt továbbgondolva, a

Kálvinnak levelet író Krasznai Vadas Ferenc életrajzához fűzött kiegészítésekkel köszöntöttük az ünnepeltet.

Ünnepeltünk említett tanulmányaiban fontos helyet foglalnak el azok a magyarországi peregrinusok, akik személyesen találkoztak/találkozhattak vagy leveleztek Kálvinnal. A sor viszont meglehetősen rövid: Belényesi Gergely, Szegedi Mizers Gergely, Károlyi Gáspár és Gönci Kovács (Fabritius) György.³ Az utóbbi három diák genfi útjáról csupán Bod Péter *Magyar Athenasából* tudunk. Szabó András

1 HÖRCSIK Richárd: Kálvin és a 16. századi Magyarország, in *Theologiai Szemle* 1990, 341–348.

2 HÖRCSIK Richárd: Kálvin 16. századi magyarországi recepciója, in: Fazakas Sándor (szerk.): *Tanulmányok Kálvin János teológiájának maradandó értékéről és magyarországi hatásáról*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2009, 11–35.

3 Uo., 18–19.

a wittenbergi magyar bursa tagjainak életrajzát feldolgozó adattárában megkérdőjelezi a magyarigeni lelkész állítását.⁴ Az elmúlt évek könyvtörténeti kutatásai olyan történeti forrást hoztak elénk, amelynek segítségével a Genfben megfordult magyarok névsora újabb névvel bővíthető: Tordai Sándor Andráséval.

Tordai Sándor András életével, működésével és műveltségével két korábbi tanulmányban is foglalkoztunk, rövid életrajzát ezek alapján közöljük. Sándor András sírfelirata szerint 1529-ben, kalendárium-bejegyzései szerint 1536-ban született Tordán. 1555-ben beiratkozott a wittenbergi egyetemre, ahol 1556-ig, majd 1559–1560 között tanult. A két tanulmányi időszak alatt Tordán működött, valószínűleg iskolarektorként. 1560-ban ordinálták Wittenbergben, hazatérése után pedig Torda lelképásztora lett, innen 1565 körül Dévára költözött. Dévai lelkészként aktívan részt vett az antitrinitáriusokkal folytatott, évekig elnyúló vitában. 1577. június 2-án a nagyenyedi zsinat az erdélyi magyar superintendencia élére választotta, mely hivatalt 1579-ben bekövetkezett haláláig töltötte be.⁵

A kolozsvári Királyi Lyceum könyvtárában bukkantunk rá arra a kolligátumra, amelynek egyik tagja Wolfgang Musculus *Ecclesiasticae Historiae autores* című szöveggyűjteményének 1557-es, a másik Josephus Flavius *Zsidó történetének* 1554-es kiadása.⁶ A kötet első tábláján az A S T / 1559-es supralibros olvasható. Feloldása: Andreas Sandor Tordensis. Eszerint 1559-ben köttette, és azt megelőzően vásárolhatta a két bázeli kiadványt.

4 SZABÓ András: Coetus Ungaricus. A wittenbergi Magyar diáktársaság 1555–1613, Budapest, Balassi Kiadó, 2017, 155. 163. 229.

5 Az életrajzról lásd: Ősz Sándor Előd: Tordai Sándor András: Az erdélyi reformátusok harmadik püspöke, in Református Szemle 2004, 199–211. Uő: Tordai Sándor András erdélyi református püspök két könyvéről, in Bitskey István–Fazakas Gergely Tamás–Luffy Katalin–Száz Orsolya (szerk.): In via eruditionis. Tanulmányok a 70 éves Imre Mihály tiszteletére, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2016, 315–324. SZABÓ: Coetus Ungaricus, 274–275.

6 MUSCULUS, Wolfgang [red., transl.]: Ecclesiasticae Historiae autores, Basileae, Hieronymus Frobenius et Nicolaus Episcopus, 1557 (VD16 E 4280) + FLAVIUS, Josephus: Antiquitatum Iudaicarum libri XX., Basileae, Hieronymus Frobenius et Nicolaus Episcopus, 1554 (VD16 J 962) – A kolozsvári Királyi Lyceum könyvtára a Román Akadémia Kolozsvári Fiókja Könyvtárának kezelésében C 56484–56485.

A könyv Tordai Sándor András halála után Dévai Arany Mihály birtokába jutott, aki 1581-ben eladta. Arany Mihály valószínűleg Déván volt Tordai Sándor tanítványa. 1581-ben bizonyosan Déván tartózkodott. Tanulmányait szülőhelyén végezhetette. Geszti Ferenc végrendeletéből kiderül, hogy a 16. század végén az egyházközség latin iskolát tartott fenn, az iskola épületéhez négy „kamrácska” (ma „bentlakásnak” mondanánk) tartozott.⁷ Tanulmányait követően 1588-tól Vízaknán volt lelképásztor,⁸ 1602 januárjában viszont már szülővárosának eklézsiájában szolgált. Báthori Zsigmond ekkor mentesítette saját házat minden adó és szolgálat alól. Az oklevél utal arra, hogy a házat korábban Báthori Kristóf is ellátta privilégiumokkal.⁹

Dévai Arany Mihálytól – valamikor 1581 után – bizonyos Pesti Mihály vásárolta meg. A kötet visszakerülhetett Aranyhoz, ugyanis 1593-ban Pesti ismételten megvette tőle.¹⁰ Pesti Mihályról ezidáig semmiféle adat nem került elő, kézírása alapján (egyházi vagy világi) értelmiségi lehetett.

A kötet bejegyzői között szerepel bizonyos Szentmártoni Bálint. Ő azzal a Dicsőszentmártoni Bálinttal lehet azonos, aki 1592-ben Bágyonban volt unitárius lelkész. A tordai Déva környékére küldte, hogy az „eklézsiákat, patrónusokat az igaz religioban megkonfirmálják.” 1595-ben viszont már a mezőségi Kékesen szolgált. 1596-ban Tordán volt rektor, nem sokkal ezután a kolozsvári iskola élére került. 1600–1608 között a kolozsvári eklézsia prédikátora volt.¹¹ Ő 1586 és 1595 között jegyzett a kötetbe.

7 Tüdős S. Kinga: Erdélyi testamentumok II. Erdélyi nemesek és főemberek végrendeletei, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2006, 154–155.

8 WAGNER, Ernst: Die Pfarrer und Lehrer der Evangelischen Kirche A. B. in Siebenbürgen, Köln–Weimar–Wien, Böhlau Verlag, 1998, 59; A Vízaknai Református Egyházközség vegyes protokolluma (1715–1796) a Román Nemzeti Levéltár Szeben Megyei Igazgatóságának Kezelésében. Anyakönyvek fond (378.) 8. f. 1r.

9 GÁLFI Emőke (szerk.): Az Erdélyi Káptalan jegyzőkönyvei II. 1600–1613, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2016, 18.

10 Sum Michaelis Pesthi, emptus a dno Michaelae Arany Devaino f. 5. Et itreum redemi ab eodem f. 5 anno 1583.

11 KÉNOSI Tózsér János–UZONI Fosztó István: Az Erdélyi Unitárius Egyház története I. Kolozsvár, Erdélyi Unitárius Egyház, 2005, 205. 207. 331. 443. II. 190.

Dévai Arany és Szentmártoni Dávid Ferenc halálának körülményeiről vitáztak is a kötet lapjain.¹² A kolligátum 1630-ban már az erdélyi jezsuita rendtartomány könyvtárában volt (*Societatis JESU in Transsilvania 1630.*). Feltételezzük, hogy Kolozsmonostoron őrizték. Azóta ugyanannak a (többször gazdát cserélt) gyűjteménynek a része.

A kolligátum első darabjában, a Musculus-féle egyháztörténeti szöveggyűjteményben (7/a. tétel), Szozomenosz egyháztörténetete IX. könyvének 11. fejezetében (p. 714 – Honorius és III. Konstantin korát tárgyalja) a Cotti-Alpok említése mellé Tordai a következő szöveget jegyezte: *Ezeken túl voltam, mikor Genevara mentem vala.*

1. Hihetünk-e a bejegyzésnek? A széljegyzet írásképe egyezik a korábban Tordai Sándor Andrásnak tulajdonított bejegyzésekével. (Wittenbergi Magyar bursa anyakönyve, más, egyértelmű életrajzi adatot tartalmazó, vagy A. S. T. monogrammal szignált bejegyzések.) A széljegyzetet tekinthetjük a kora újkor egyik leghitelesebb „műfajának”, hiszen a margináliák nem a nyilvánosságnak szóltak, az olvasó a gondolatait vetette papírra, vagy éppen önmaga számára foglalta össze a nyomtatott szöveg egy-egy passzusát.

2. Jelen tudásunk szerint a 16. században mindössze hét magyarországi hallgató iratkozott be a genfi akadémiára, ám további nyolc ifjúról bizonyosan tudjuk, hogy megfordult Kálvin városában.¹³ Utóbbi adatokat elsősorban naplókból, illetve missilisekből ismerjük. Bod Péter a Magyar Athenasban további 16. századi értelmiségiekről, Szegedi Mizsér Gergelyről, Károlyi Gáspárról, Ilosvai Benedekről írta, hogy megfordultak Genfben, ám állításait – mint előbb is említettük – a szakma megalapozatlanoknak tartotta.¹⁴

3. Tordai bejegyzésének értelmezéséhez a kulcsot alighanem Skaricza Máté Szegedi Kis István-életrajza jelenti. Ez a sajátos biográfia legalább annyira szól a szerző életéről, mint a Szegediéről. Skaricza részletesen leírja peregrinációját, amely Itáliából Genfbe, majd Zürichen és Bázelen keresztül Wittenbergbe vezetett. Genfben több hóna-

12 A témáról lásd: Ősz Sándor Előd: Szemtanú beszámolója Dávid Ferenc temetéséről, in *Keresztény Magvető* 2023, 460–465.

13 HEGYI ÁDÁM–SZÖGI LÁSZLÓ: Magyarországi diákok svájci egyetemeken és főiskolákon 1526–1919, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára, 2016, 111–112.

14 SZABÓ: *Coetus Ungaricus*, 155. 163. 229.

pot töltött, és rendszeresen találkozott Bézával.¹⁵ Skaricza – legfeljebb másfél évtizeddel későbbi – feljegyzéseit összevetve Tordai margináliájával, valószínűnek látszik, hogy a hazai peregrinusok egy része – anyagi lehetőségeik függvényében – ellátogatott Genfbe, és hosszabb-rövidebb időt töltött ott anélkül, hogy beiratkozott volna az egyetemre. Ennek fényében Bod Péter Károlyi Gáspárra és társaira vonatkozó állításait is komolyabban kellene vennünk.

4. Miért éppen Genf? Tordai Sándor András 1557. szeptember 3-án bejegyezte Eber-kalendáriumába a sákrámentáriusokat korlátozó királyi rendeletet. („Hoc die Reginalis Ma[jes]ttas in Sacrementarios praeceptorias l[itte]ras dat et publico edicto ma[n]dat si qui eorum non redeant eyciantur e consorcio Eccl[esi]ae et bona ipsorum in fiscum regium redeant, Colosvar: Anno 1557.” – Ezen a napon a királyi felség a sacramentariusokról parancslevelet adott ki és határozatot hozott, hogy akik közülük nem térnek vissza [előző felekezetükre], kirekesztetnek az egyházból és javaik a kincstárra szállnak, Kolozsvárott 1557-ben.) A rendelet a helvét úrvacsorátant valló Kálmáncsehi Sánta Márton kolozsvári ténykedésének kontextusában született. Pápai Páriz szerint a Kolozsvári Fodor (Crispus) Bálint tordai lelkész az ő hatására lett sakramentáriussá.¹⁶ A bejegyzésből csak és kizárólag annyi derül ki, hogy az ifjú Tordai Sándor András alaposan odafigyelt az éppen elkezdődő erdélyi felekezetképződés eseményeire. Talán ez kelthette fel a figyelmét a genfi reformáció iránt, amit tovább fokozhatott a Melachthon hatása.

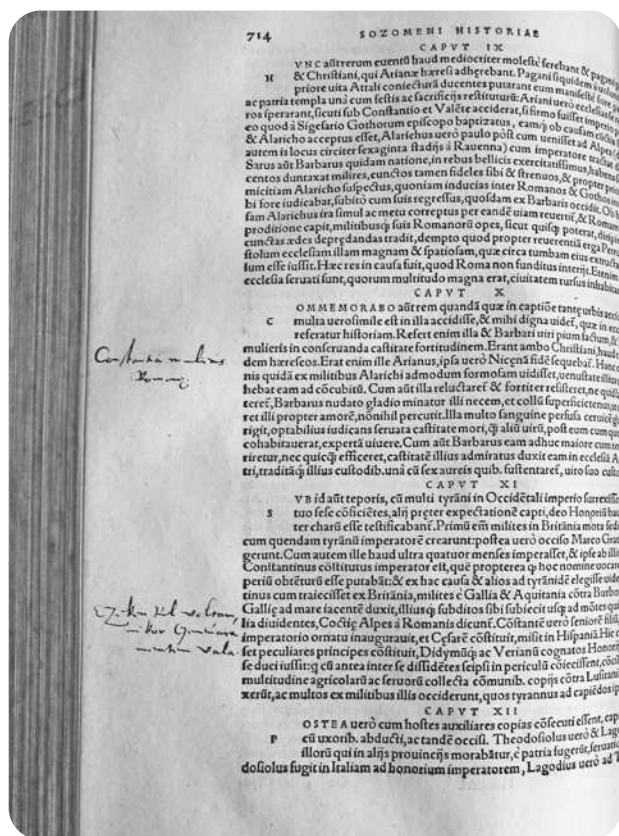
5. Mikor járhatott Tordai Wittenbergben? A 16. században alig van adatunk arra, hogy valaki felszentelése/ordinációja után külföldre utazott volna. A letelepedett lelkészi életformába már nem fért bele a „búdosás”. Az akár két vagy három szakaszra osztott külföldi tanulmányút jelentette a Nyugat-Európára való rácsodálkozás, illetve a kapcsolatépítés idejét. Tordai legkorábban wittenbergi beiratkozása körül (1555), legkésőbb közvetlenül ordinációja (1560. március 17.)

15 SKARICZA Máté: Stephani Szegedini vita, in Szegedi Kis István: Theologiae sincerae loci communes. Basileae, Konrad Waldkirch, 1585. f. 11r-v. Magyarul lásd: Szegedi Kis István: A tiszta teológia főrészei Istenről és emberről, ford. Buzogány Dezső, Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület, 2022, XXII–XXIII.

16 Részletesen írtunk róla: Ósz Sándor Előd: Tordai Sándor András, 319–320.

után utazhatott Genfbe. Véleményünk szerint erre inkább 1559 körül kerülhetett sor. (Talán ezen az útván vásárolta Bázalben a szóban forgó nyomtatványokat is.) Ez az időszak pedig Jean Calvin genfi működésének a fénykorára esik.¹⁷ Nagy valószínűséggel Erdély későbbi püspöke lehetett a harmadik – ma ismert – magyar, aki személyesen találkozott vagy legalább a maga fizikai valójában látta az Institúció szerzőjét.

A fenti széljegyzet ékes bizonyága annak, hogy a Kárpát-medence könyvtáraiban található 16. századi könyvállomány minél teljesebb körű feltárása elengedhetetlen a magyar reformáció történetének modern kori kutatása számára. Reményeink szerint a nyugalomba vonuló Hörcsik Richárdot is gyakran látjuk majd e kutatói közösségben.

17 McGRATH, Alister E.: Kálvin. A nyugati kutúra formálódása, Budapest, Osiris, 1996, 136–141.